

mü'l-maṭbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-Mu'ar-rebe'si, telif veya tercüme olan Arapça eserleri yazarların alfabetik sırasına göre ve kısmî biyografileri eserin ana bölümleri ve bazı değerlendirmelerle ele alır. Eduard van Deek'in *İktifâ'ü'l-kanû' bima hüve maṭbû'u* da aynı mahiyettedir. Kannevcî'nin *el-Bülğa fi uşûli'l-luğa'sı* ile Emîl Bedî'in *el-Me'âcimü'l-luğaviyyetü'l-'Arabîyye'sinde* başlıca sözlükler incelenir. Corcî Zeydân, Ömer Ferruh, Şevkî Dayf ve Hannâ el-Fâhûrî gibi çağdaş yazarların Arap edebiyatı tarihlerinde de Arap dili ve edebiyatının kaynaklarına dair zengin malzeme bulunur. Yûsuf Es'ad Dâgır'ın *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebîyye'si*, İbrâhim es-Sâmerrâî'nin *Ma'a'l-Meşâdir fi'l-luğa ve'l-edeb'i*, Nâsirüddin el-Esed'in *Meşâdirü's-şî'ri'l-Câhilî'si*, Mahmûd İsmâil es-Sînî'nin *el-Merâci'u'l-mu'cemîyyetü'l-'Arabîyye'si*, Abdüsselâm el-Müseddî'nin *Merâci'u'l-lisânîyyâtı* ve Abdülhâmid eş-Şelkânî'nin *Meşâdirü'l-luğa'sı* gibi son zamanlarda dil, edebiyat ve diğer alanlardaki kaynaklardan söz eden çok sayıda eser yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzîbü'l-luğa, I, 8-43; İbn Sîde, *el-Muḥaşaş*, Beyrut 1398/1978, I, 10-15; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'* (nşr. D. S. Margoliouth), Yeni Delhi 1982, I, 3-6; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), I, 11-14; Bahâeddin es-Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh (Şürûhu't-Telhîş* içinde), Kahire 1937, I, 28-31; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 3-6; Şevkî Dayf, *el-Bahşü'l-edebî*, Kahire 1972, s. 212-275; Abdüsettar el-Halvecî, *Medḥal li-dirâseti'l-merâci'*, Kahire 1403/1983, tür.yer.; M. Mâhir Hamâde, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, Beyrut 1406/1986, tür.yer.; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Buḥûşü'l-edebîyye*, Beyrut 1987, s. 75-97; M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *DİA*, XII, 97-99; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", a.e., XVI, 419-422.

İSMAİL DURMUŞ

□ FARS EDEBİYATI. Farsça'da katalog veya bibliyografya karşılığında *fihrîst* kelimesi kullanılmakla birlikte özellikle belli kişilerin eserlerini yahut belli bir konudaki çalışmalarını kapsayan bibliyografyalar için yeni bir kelime olan *kitâbşinâsî* yaygınlık kazanmıştır. Burada, Farsça yazılan literatür yanında bu dilin hâkim olduğu çevrede başka dillerde oluşturulan literatür de değerlendirilecek, bibliyografyalarla yakın ilgisi sebebiyle kataloglara da kısaca temas edilecektir. Başta Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Kraliyet Kütüphanesi, Meclis Kütüphanesi, Meşhed'de Âsitân-ı Kuds-i Rezevî ile Kum'daki Âyetullah Mar'aşî kü-

tüphaneleri olmak üzere İran'daki birçok resmî ve özel kütüphanedeki yazmalara dair yüzlerce cilt tutan kataloglar hazırlanmıştır. Bunların yanında Hindistan ve Pakistan ile diğer bazı ülkelerdeki Farsça yazmalara ait çok sayıda katalogu da anmak gerekir (*Eİr.*, IV, 220-226). İslâm dünyasında bugüne ulaşan en eski bibliyografyalardan biri, Huneyn b. İshak'ın 242 (856) yılında Halife Mütevekkil-Alellah'ın kâtibi Ali b. Yahyâ el-Müneccim'e gönderdiği, Câlînûs'un Arapça'ya çevrilen eserlerinin listesini ihtiva eden *Risâle fi zikri mâ türçime min kütübi Câlînûs* adlı çalışmasıdır. Gotthelf Bergsträsser tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilen risâleyi (Leipzig 1925) Mehdi Muhakkık Farsça'ya çevirmiştir (*Bist Gûftâr*, Tahran 1363/1984, s. 368-417). Talebenin hocasından rivayet izni aldığı eserlerin listesini de içine alan icâzetnâmeler ilk bibliyografya örnekleri arasında değerlendirilebileceği gibi (icâzetnâmelerin uzun bir listesi için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, I, 123-266) Şîa muhitinde birçok âlime ait eserlerin listesi çoğu kendileri tarafından olmak üzere fihrîst başlığı altında hazırlanmıştır (a.g.e., XVI, 376, 378-381, 393-397, 399). Bunların ilk örneklerinden biri, Bîrûnî tarafından hazırlanan *Risâle fi fihrîsti kütübi Muḥammed b. Zekerîyyâ er-Râzî* adlı çalışma olup Bîrûnî buna kendi eserlerinin listesini de eklemiştir. Aralarında Şeyh Müfid, Seyyid Murtaza Alemülhüdâ, Feyz-i Kâşânî ve Radyüddin İbn Tâvûs'un da bulunduğu bazı âlimlerin hazırladığı kendi eserlerine ait listeler yanında Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin eserlerine ait başkaları tarafından hazırlanan iki ayrı bibliyografyayı anmak gerekir. Muhammed b. Ahmed Lâhîcânî de Meclisî'nin büyük eseri *Bihârü'l-envâr*'ın kaynaklarını tanıttığı bir bibliyografya kaleme almıştır (*Eİr.*, IV, 227-230).

Ahmed b. Ali en-Necâşî ve Allâme el-Hillî gibi müellifler, Şîa biyografisine dair eserlerine aldıkları âlimlerin kitaplarına ait listeler verdikleri gibi Ebû Ca'fer et-Tûsî *Fihrîstü kütübi's-Şî'a*'da (nşr. A. Sprenger, Calcutta 1853-1855; nşr. Mahmûd Râmyâr, Meşhed 1351 hş./1972; nşr. Muhammed Sâdik Âl-i Bahrülulûm, Neced 1356, 1380/1960) kendi zamanına kadar olan Şîa bibliyografyasını derlemiştir. Yazar adlarına göre alfabetik olarak düzenlenen bu esere Reşîdüddin İbn Şehrâşûb *Me'âlimü'l-'ulemâ'* adıyla bir tekmile yazmıştır (nşr. Abbas İkbâl-i Âştîyânî, Tahran 1353; Muhammed Sâdik Âl-i

Bahrülulûm, Neced 1380/1959). Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh'in yine yazar adlarına göre düzenlenen *Esmâ'ü meşâyih-i's-Şî'a ve muşannefihim (Fihrîstü 'ulemâ'i's-Şî'a ve muşannefihim)* adlı eseri de (nşr. Seyyid Abdülazîz Tabâtâbâî, Beyrut 1404/1984) Tûsî'nin kitabına bir tekmile mahiyetindedir. Hasan Ali Yezdî'nin *Hedîyyetü'l-esmâ' fi beyâni kütübi'l-'ulemâ'* adlı çalışması (nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Neşriyye-i Kitâbhâne-i Merkezi-i Dânişgâh-ı Tahrân*, VI, 1348 hş./1969, s.1-62), az sayıda Sünnî âlim yanında Şîi ulemânın tanınmış eserlerine dair muhtasar bir bibliyografyadır. Ebû'l-Kâsım İbrâhimî'nin *Fihrîst-i Kütüb-i Meşâyih-i 'İzâm*'ının (Kirman 1389/1969, 3. baskı) ilk cildi Ahmed el-Ahsâî'nin ve diğer bazı Şeyhiyye âlimlerinin biyografilerine, II. cildi ise bibliyografyalarına ayrılmıştır. Âgâ Büzürg-i Tahrânî'nin *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a* adlı eseri (I-XXV, Neced-Tahrân 1355-1398; XXVI, nşr. Seyyid Ahmed Hüseyinî, Meşhed 1405/1985) Şîa müelliflerine ait çeşitli dillerde 50.000'in üzerinde çalışmanın muhtevası, yazma nüshaları ve baskıları hakkında mâlûmat ihtiva etmesiyle sadece eser listelerini veren klasik bibliyografyalardan modern bibliyografyalara bir geçişi temsil eder.

İran-Şîi muhitinde kaleme alınan bu bibliyografyalar yanında modern dönemde bibliyografik mahiyette Farsça birçok çalışma yapılmıştır. Eğitim, ahlâk, hukuk, tarih, siyaset, iktisat, felsefe, sosyoloji, psikoloji, tıp, ziraat, matematik, coğrafya gibi ilimler, çeşitli sanat dalları ve Bîrûnî, İbn Sînâ, Firdevsî, Fârâbî, Mevlânâ, Sa'dî-yi Şîrâzî, Ebû Bekir er-Râzî, Şehâbeddin es-Sühreverdî, Muhammed İkbâl gibi önemli kişilerle ilgili bibliyografyalar (*Eİr.*, IV, 231-235) dikkate alınmadan burada basılı kitap ve makalelerle dil ve edebiyata dair belli başlı bibliyografyalar zikredilecektir. Farsça basılı kitaplar üzerine en muhtevalı çalışmalar Hânâbâ Müşâr tarafından gerçekleştirilmiştir. Müşâr ilk olarak 1958 yılına kadar basılan kitaplarla ilgili *Fihrîst-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî*'yi (Tahran 1337 hş./1958), ardından 1960 yılına kadar basılan kitaplarla ilgili zeyli (Tahran 1342 hş./1963) hazırladı. Bunun 1960'lı yıllarda basılan kitapların da ilâvesiyle yeni bir neşri İhsan Yârşâtî tarafından gerçekleştirildi (*Fihrîst-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî ez âğâz tâ Âhiri-i 1345 ber Esâs-ı Fihrîst-i Hânâbâ Müşâr ve Fehâris-i Encümen-i Kitâb*, I-III, Tahran 1352 hş./1973); 1958 edisyonuna bir zeyil de Kerâmet Ra'nâ Hüseyinî tarafından

yapıldı (*Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî*, Zeyl-i *Fihrist-i Müşâr*, Tahran 1349 hş./1970). Müşâr ayrıca *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i 'Arabî-i İrân* (Tahran 1344 hş./1965) ve *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî* (I-V, Tahran 1351-1355 hş./1973-1976; V, Tahran 2535) adlı eserleri kaleme aldı. İrec Efşâr, Hüseyin Benî-Âdem'le birlikte 1954-1963 yılları arasında İran'da basılan eserlerle ilgili olarak *Kitâb-şinâsî-i Deh-sâle-yi Kitâbhâ-yi İrân 1333-1342* adıyla bir çalışma hazırladı (Tahran 1346 hş./1967). Hüseyin Benî-Âdem, daha sonra buna 1964-1969 yıllarını kapsayan *Kitâb-şinâsî-i Mevzû'î-i İrân Sâlhâ-yi 1343-1348* adlı bir zeyil yazdı (Tahran 1352 hş./1974). İslâmâbâd'daki Merkez-i Tahkîkât-ı Fârsî-i İrân ve Pakistan'da Ahmed-i Münzevî'nin bir grup asistanla birlikte *Fihrist-vâre-i Kitâbhâ-yi Fârsî* adıyla konularına göre hazırladıkları geniş bibliyografyanın mektuplaşma, resmî yazışmalar, roman, hikâye, divan ve şiirlerle ilgili bölümleri *Fihrist-i Müşterek-i Pâkistân*'in 1986-1987 yıllarına ait sayılarında yayımlandı. Bu çalışmanın seyahatnâme, coğrafya, hikâye-roman, külliyat ve dünya tarihine dair bölümleri kitap halinde serinin I. cildi olarak basıldı (Tahran 1374 hş.). Muhammed Sadr Hâşimî'nin *Târîh-i Cerâ'id ve Mecellât-ı İrân*'ı (I-IV, İsfahan 1327-1332/1948-1953), İrec Efşâr'ın İran araştırmalarıyla ilgili olarak İran'da ve diğer ülkelerde dergi, yıllık ve derleme çalışmalarında yayımlanan makalelere dair hazırladığı *Fihrist-i Maqâlât-ı Fârsî'yi* (I-II, Tahran 1340 hş./1961; III, Tahran 1355 hş./1976; V, Tahran 1374 hş.) ve Mehîndut Muâzid'in kitap kritiklerine dair dergilerin indeksini verdiği *Kitâb-şinâsî-i Nağd-i Kitâb*'ı da (Tahran 2535-1355 hş./1976) burada anmak gerekir.

Dil ve edebiyat alanındaki çalışmalara gelince Ahmed Ali Ahmed, 1869'da yazmaya başladığı mesnevi müellifleriyle ilgili *Tezkire-yi Heft Âsmân* adlı eserinin birinci bölümünde Nizâmî-i Gencevî'nin *Maḥzenü'l-esrâr*'ı gibi serî bahrinde kaleme alınmış yetmiş sekiz mesneviye yer verir (Kalküta 1289/1873; Tahran 1344 hş./1965). Diğer bölümlerin yazılıp yazılmadığı bilinmemektedir. Ali Nakî Münzevî, bir makalede 130 sâkînâmenin yazma nüshaları ve baskıları hakkında bilgi vermiştir ("Sâkînânehâ-yi Ḥaṭṭî", *Neşriyye-yi Kitâbhâne-i Merkezi-i Dânişgâh-ı Tahrân*, I, 1339 hş./1960, s. 18-50). Ali Rızâ Nekavî'nin *Tezkire-nivîsî der Hind ve Pâkistân*'ı (Tahran 1347 hş./1968), müel-

flerinin biyografileriyle birlikte bir tezkire bibliyografyası olup Storey'e ilâvelerle kaleme alınmıştır. Ahmed Gülçîn-i Maânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*'de (I-II, Tahran 1348-1350 hş./1969-1971) Farsça tezkireler üzerine yapılan çalışmalar, yazma nüshaları ve baskıları hakkında bilgi vermiştir. Dihhudâ'nın *Luğatnâme*'sinin mukaddime kısmında Saîd-i Neffîsî "Ferhenghâ-yi Fârsî" başlığı altında 188 sözlüğün listesini verir (s. 135-139), Ali Nakî Münzevî "Ferhenghâ-yi Arabî be-Fârsî" başlığı ile 147 sözlüğü tanıtır (s. 201-271), İrec Efşâr da "Kitâbşinâsî-yi Ferhenghâ-yi Fârsî-Erûpâyî" başlığı altında Batı dillerinde Farsça sözlüklerin listesini kaydeder (s. 272-277). Münzevî'nin çalışması aynı başlıkla ayrı olarak da basılmıştır (Tahran 1337 hş./1959). Muhammed Gülbün'ün *Kitâb-şinâsî-i Zebân u Ḥaṭṭî*'i (Tahran 2536-1356 hş./1977) Fars dili ve yazısı üzerine bir bibliyografyayı ihtiva eder.

Batılılar'ın Farsça yazılmış eserlere dair bibliyografyalarla ilgilenmeleri, bu dildeki yazmaların XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın başlarında Batı'daki çeşitli kütüphanelere aktarılmasıyla başlamış ve bazı kataloglar yayımlanmıştır. Bunu takip eden dönem içinde Batı'daki kraliyet kütüphaneleri yanında üniversite ve şahıs kütüphaneleri de zengin Farsça koleksiyonlara sahip olmuş, özellikle XIX. yüzyılda Gustav Leberecht Flügel, Charles Rieu, Wilhelm Pertsch, Edward Sachau, Hermann Ethe, Heinrich L. O. Fleischer, Albrecht Krafft, Carl Johann Tornberg, Reinhart Pieter A. Dozy, Michael Jan de Goeje, Martinus Th. Houtsma, Edward Granville Browne gibi şarkiyatçılar önemli kataloglar neşretmişlerdir. Bunları XX. yüzyılda Edgard Blochet, Reynold A. Nicholson, Arthur J. Arberry ve diğerlerinin hazırladığı çok sayıda katalog izlemiştir. Bunlar arasında Paul Horn, Hellmut Ritter, Felix Tauer, Max Krause, Herbert Wilhelm Duda, Ahmet Ateş ve Fehmi Edhem Karatay'ın İstanbul kütüphanelerindeki Farsça yazmalar üzerine yaptıkları çalışmalar da vardır. Söz konusu çalışmaların bir kısmı standart kataloglardan çok belli bir alandaki eserlere dair bibliyografya özelliği taşır (*Elr.*, IV, 215-217). Farsça literatürle ilgili bu katalog çalışmalarının geniş bir listesi İrec Efşâr'ın *Kitâb-şinâsî-i Fihristhâ-yi Nüşahâ-yi Ḥaṭṭî-i Fârsî der Kitâb-ḥânehâ-i Düyâ* (Tahran 1337/1958), Storey'in *Persian Literatur* adlı eserinin Yuri Bregel tarafından yapılan tercümesinde (*Persidskaya literatura, bio-bibliograficheskii ob-*

zor, Moskova 1972, I, 55-96) ve seçilmiş bir liste yine bu eserin aslının V. cildiyle (London 1992, V/1, s.19-41) Lawrence Paul Elwell-Sutton'un *Bibliographical Guide to Iran* adlı eserinde (Brighton 1983, s. 20-39) verilmiştir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Batı'da Farsça literatüre dair bibliyografyalar yayımlanmaya başlanmıştır. A. Fonahn, tam olmasa da tıp tarihi üzerine Farsça kaynakların bir listesini *Zur Quellenkunde der persischen Medizin* adlı eserinde vermiş (Leipzig 1910), Edward G. Browne, meşrutiyet inkılabı döneminde çıkan Farsça süreli yayınları *The Press and Poetry of Modern Persia*'da derlemiştir (Cambridge 1914). Bu konuda daha kapsamlı bir çalışma çok sonra Ursula Sims-Williams tarafından gerçekleştirilmiştir (*Union Catalogue of Persian Serials and Newspapers in British Libraries*, London 1985). Farsça literatür üzerine yapılan en önemli çalışma şüphesiz Charles Ambrose Storey'in *Persian Literatur. A Bio-Bibliographical Survey* adlı eseridir (I-III, London-Leiden-Oxford 1927-1990). Carl Brockelmann'ın Arapça literatür üzerine hazırladığı çalışmanın bir benzeri olan bu eserin ilk cildi Kur'an ilimleri, tarih ve biyografi; II. cildi matematik, ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri, astronomi, astroloji, coğrafya; III. cildi lugat, gramer, aruz, belâgat, muamma, ebced, secilî nesir konularını ihtiva etmektedir. Daha sonra François de Blois tarafından ikmal edilerek yayımlanan V. cilde ait üç bölüm ise şiire dairdir (London 1992-1997). Eserin Kur'an ilimleri ve tarihe ilgili (Hindistan kısmı hariç) ilk yayımlanan bölümlerini Yuri Bregel tashih ve ilâvelerle Rusça'ya tercüme etmiş (I-III, Moskova 1972), bu tercümeden de Yahyâ Âryenpûr ve bir grup araştırmacı *Edebiyyât-ı Fârsî ber Mebnâ-yi Te'lîf-i Storey* adıyla Farsça'ya çevirmiştir (I-II, Tahran 1362hş./1983). Jan Rypka'nın yardımcılarıyla birlikte hazırladığı *Dejiny perske a tadzicke literatury* de (Prague 1956; *Iranische Literaturgeschichte*, Leipzig 1959; *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968), Fars edebiyatı üzerine ilk kaynaklarla ikinci elden kaynaklar üzerine zengin bir bibliyografya içermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni'î-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 123-266; XVI, 376, 378-381, 393-397, 399; Ahmed-i Münzevî, *Fihristvâre-yi Kitâbhâ-yi Fârsî*, Tahran 1374, I, 7-56; Yu. E. Bdrshchevsky - Yu. E. Bregel, "The Preparation of a Bio-Bibliographical Survey of Persian Literature", *IJMES*, III (1972), s. 169-

186; J. T. P. de Bruijn, "Bibliographies and Catalogues (in the West)", *EI*, IV, 214-219; Ahmad Monzawî – Ali-Naki Monzawî, "Bibliographies and Catalogues (in Iran)", a.e., IV, 219-235; Dihudâ, *Luğatnâme* (Muîn), Mukaddime, s. 135-139, 201-277.

TAHSİN YAZICI

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı dönemine ait elde mevcut en eski kitap kayıtları vakfiyelerde ve kütüphane defterlerinde yer almaktadır (bk. KATALOG). Türkler'de asıl bibliyografya çalışmalarının temelini oluşturan ilimlerin sınıflandırılmasına yönelik eserlerin tarihi XV. yüzyıla kadar iner. Bu türdeki çalışmaların belli başlıları, Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî'nin (ö. 858/1454) 100 ilimden bahseden *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye fi'l-fevâtihi'l-Mekkiyye*, Molla Lutfî'nin (ö. 900/1494) ilimlerin mahiyeti ve gruplandırılmasına dair *el-Me'âlibü'l-ilâhiyye*, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin 500 kadar ilmin mahiyetinden, bu ilimlere dair yazılan eserlerle yazarlarından bahseden *Miftâhu's-sâde* ve Sadreddinzâde Şirvânî'nin *el-Fevâ'idü'l-hâkânîyye* adlı eserleridir. Arapça olan *Miftâhu's-sâde*'nin çevirisi oğlu Kemâledin Mehmed tarafından *Mevzûâtü'l-ulûm* adıyla yapılmıştır. Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u 300 kadar ilim hakkında bilgi vermesinin yanında çeşitli ilimlere dair 14.501 yazma eseri tanıtmaktadır. *Keşfü'z-zunûn*'a en önemlisi Bağdatlı İsmâil Paşa'ya ait olmak üzere çeşitli zeyiller yazılmıştır.

Matbaanın icadı üzerine yayın sayısında görülen artışa paralel olarak modern bibliyografya anlayışı da ortaya çıkar. Türkler'in matbaayı kullanmaya başladıkları 1728'den sonra uzun bir süre çok az sayıda kitap basılmıştır. Bunların bibliyografik denetimine yönelik ilk çalışmalar çoğu Türkiye'de elçilik görevlisi olarak bulunan Batılılar'ca gerçekleştirilmiştir. 1729-1821 döneminde, Giambatista Toderini ve Bernhard Freiherr v. Jenisch başta olmak üzere bazı araştırmacılar Türk basımcılığının ürünlerine yönelik yayın yapmışlardır. Thomas-Xavier Bianchi, 1821'de *Journal Asiatique*'te neşrettiği "Notice" adlı makale dizisinin "Catalogue des livres turcs imprimés à Constantinople" başlıklı bölümünde ilk Türk matbaasının kuruluşundan 1820 yılına kadar İstanbul'da basılan altmış sekiz yayının bibliyografik listesini kronolojik sıra ile vermiştir. Bunu Joseph von Hammer-Purgstall ve Joseph-Toussaint Reinaud'nun 1830'lu

yılların başında yayımladıkları listeler izler. Yine Bianchi, 1822-1842 yılları arasında Bulak Matbaası'nda basılan Türkçe, Arapça ve Farsça 243 eserin (1843), C. M. Frähn da Saint Petersburg'da basılan tarih-coğrafyaya ait 244 Arap, Fars ve Türk eserinin bibliyografya kayıtlarını (1845) neşreder.

Önceleri "Bibliographie orientale" genel başlığı altında ifade edilen Türk kitap varlığı için 1840'lı yılların sonuna doğru "Bibliographie ottomane" başlığı kullanılmaya başlanmış, 1850'li yılların ilk yarısı içinde "Bibliographie turque" terimi de kullanılmıştır. 1857 yılında İstanbul'da Koehler Frères tarafından aynı adla tek sayı olarak bir dergi de çıkarılmıştır.

Bunların dışında yine Bianchi'nin, 1859-1863 döneminde İstanbul ve Bulak matbaalarında basılan 146 eserin künyelerini tesbit eden "Bibliographie ottomane" adlı makale dizisiyle bu çalışmayı tamamlar nitelikteki François-Alphonse Belin'in 1864-1876 arasında İstanbul'da basılmış 607, Clément Imbault Huart'ın 1877-1890 döneminde aynı yerde basılmış 1650 kadar eserin künyelerini veren, aynı adla yayımlanmış eserleri de Batılı yazarların konuyla ilgili önemli çalışmalarıdır.

XIX. yüzyılda Osmanlı yayın hayatı içinde bibliyografya konusuna dahil edilebilecek ilk etkinlikler *Takvîm-i Vekâyi'*, *Cerîde-i Havâdis* gibi gazetelerdeki yayın duyuruları ile Arakel, Karabet, Asır, Cihan gibi kitapçıların neşrettikleri kataloglardır. Bunlardan Kitapçı Arakel Efendi tarafından 1301'de (1884) *Arakel Kitab-hânesi Esâmî-i Kütübü* adıyla yayımlanan 272 sayfalık katalogta 968 kitap tanıtılmaktadır. Bu dönemde II. Abdülhamid'in emriyle kırk bir kütüphane katalogu bastırılmış, Mizancı Murad Bey tarafından padişahın on beşinci cülûs yıl dönümü münasebetiyle, 1876-1890 yılları arasında yayımlanan kataloglarla kanun ve nizamnâmeler de dahil yaklaşık 4000 yayını kapsayan *Devr-i Hamîdî Âsârı* adıyla bir kitap listesi neşredilmiştir (İstanbul 1308). Aynı yıl, o seneye kadar Encümen-i Teftiş tarafından basılmasına izin verilen eserleri gösterir bir liste neşredilmişse de içinde henüz basılmamış kitaplar bulunduğundan tam bir yayın listesi sayılmaz.

Yenileşme dönemi Osmanlı aydınlarının bir ilim dalı olarak "bibliyografi"yi gündeme getirmelerinin bilinen en eski tarihi 1891'dir. Serkiz Orpilyan ile Seyyid Abdül-

zâde Mehmed Tâhir'in hazırladığı *Mahzenü'l-ulûm*'un başına konan takrizlerden Hâmid Vehbi'ye ait olanında ve kitabın müelliflerince kaleme alınan mukaddimesinde bibliyografi kavramı söz konusu edilmektedir.

Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakikat*'te çıkan "Bibliyografya" makalesi (2 Ağustos 1310/14 Ağustos 1894) bir hayli ilgi uyandırmış, buradan alınarak birer gün arayla *İkdam* ve *Ma'lûmât*'ta da yayımlanmış, bu konunun bir mesele olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur. *İkdam*'da Necip Âsım'ın (Yazıksız) aynı başlıkla imzasız olarak bir kitap tanıtma yazısı (12 Temmuz 1311/24 Temmuz 1895), ardından Ahmed Midhat'ın gazeteye gönderdiği mektup metni neşredilmiş, bu mektubun da teşvikiyle Ahmed Cevdet, Taşköprizâde'nin *Mevzûâtü'l-ulûm*'unu yayımlamıştır (İstanbul 1313). Aynı yıl içinde *Ma'lûmât* dergisi bibliyografya kelimesine Türkçe karşılık bulunması için bir ilân vermiş (*İlave-i Ma'lûmât*, nr. 12, 12 Eylül 1895, s. 4) bunun üzerine Recâizâde Mahmud Ekrem "Bibliyografya" başlıklı bir yazısında (*Ma'lûmât*, 28 Eylül 1311/10 Ekim 1895, s. 338) "kitaplar hakkında mâlûmat tahriri, ilm-i ahvâl-i kütüb, ma'rife-tü'l-kütüb, esâmî-i kütüb, ilm-i ta'rîfi'l-kütüb, ilm-i tavsîfi'l-kütüb, mevzûâtü'l-ulûm, fenn-i tedkîk-i mevzûât" gibi tabirlerin kullanılabilceğini, ancak Ahmed Midhat'ın da teklif ettiği gibi doğrudan bibliyografya kelimesini kullanmanın en uygunu olacağını belirtmiştir.

Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Ahvalnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmâniyye* adıyla yayımladığı eserinin önsözünde (İstanbul 1316) bibliyografyacılık konusunda düşüncelerini belirtirken ilim sahiplerini kendi alanlarıyla ilgili kitapların bibliyografyalarını hazırlamaya davet eder, böylece "bibliyografya-i Osmânî" kavramını ortaya atar. Biyo-bibliyografik alanındaki çalışmalarıyla tanınan Bursalı Mehmed Tâhir de bibliyografyayı konu alan bir makalesinde ("İlm-i Ahvâl-i Kütüb-Bibliyografi", *Hüdavendîgâr Gazetesi Nûsha-i Mahsûsa*, 1325 [1910], s. 36-42), Ahmed Muhtar'dan on yıl sonra ilim sahasındaki ihtiyaçların en büyüğünün bir Osmanlı bibliyografisi meydana getirmek olduğunu ifade eder.

II. Meşrutiyet dönemindeki kitâbiyat çalışmaları Bursalı Mehmed Tâhir'in *Si-yasete Mütellik Âsâr-ı İslâmiyye* (İstanbul 1332), *Ahlâk Kitaplarımız* (İstan-